

PIOTR DASZKIEWICZ 

Antoni Waga (1799-1890) i francuskie Towarzystwo Entomologiczne

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10559654>

Instytut Historii Nauki PAN, Warszawa, ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa, Polska
PatriNat OFB-Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris, 57, Rue Cuvier-CP 41, 75231 Paris Cedex 05,
Francja, ORCID: 0000-0002-6631-100X

Abstract: Antoni Waga (1799-1890) and the French Entomological Society. Antoni Waga worked mainly in the field of invertebrates zoology. He lived in Paris for long periods. He took an active part in French societies and scientific institutions. Beginning in 1836, Waga was a member of the French Entomological Society. He attended meetings and published descriptions of new species in the Society's journals, such as information on the biogeography and ethology of insects, arachnids, and centipedes. The article analyzes Waga's publications and reconstructs the network of Waga's scientific contacts in the context of Polish-French cooperation at a time when the activities of scientific institutions in occupied Poland were banned or very limited.

Key words: Antoni Waga, French Entomological Society, History of Zoology, Polish-French scientific relations in the 19th century.

Francuskie Towarzystwo Entomologiczne *Société entomologique de France* zostało utworzone 29 lutego 1832 roku przez 34 przyrodników zgromadzonych w siedzibie Towarzystwa Filomatycznego (*Société Philomatique*), wśród których czołową rolę odgrywali profesorowie Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Jest ono najstarszym towarzystwem entomologicznym na świecie i odegrało ważną rolę dla historii zoologii bezkręgowców (GOUILLARD 2004). Antoni Waga został członkiem Towarzystwa 3 sierpnia 1836 roku (ANONIM 1836), a wprowadzał go do niego „Pan de Theys”. Zapewne chodzi o Charlesa de Théis, francuskiego dyplomate, w latach 1841-48 konsula w Warszawie. W późniejszym okresie na liście członków, regularnie publikowanej w *Annales de la Société entomologique de France*, figuruje on jako „konsul Francji w Lipsku, członek towarzystwa naukowego *Société des Sciences et Arts de Saint Quentin*”¹. Waga był pierwszym Polakiem,

¹Jego nazwisko figuruje na liście członków już w pierwszym numerze *Annales de la Société entomologique de France* jako urzędnika Ministerstwa Spraw Zagranicznych (*Annales de la Société entomologique de France* t. 1 z 1831 roku s. 15). Na zebraniu Towarzystwa 2 marca 1836 roku, lekarz i entomolog, jeden z założycieli *Société entomologique de France*, Jean-Victor Adouin (1797-1841) odczytał list „pana de Théis konsula w Warszawie”, w którym informował, że przeprowadza on w Warszawie obserwacje entomologiczne, które zamierza opublikować w czasopiśmie Towarzystwa, a także o swoich relacjach z „Antonim Wagą, profesorem historii naturalnej warszawskiej Akademii,

który został członkiem Towarzystwa. Był nim aż do śmierci. Przez 53 lata uczestniczył w pracach Towarzystwa. Brał udział w zebraniach, w czasie kiedy przebywał w Paryżu. Regularnie opłacał składki, które w 1836 wynosiły dla cudzoziemskich członków 28 franków. Do Towarzystwa rekomendował w 1865 roku Jana Wańkowicza (1835-1885)². Starał się także o pomoc w publikacjach Towarzystwa dla polskich przyrodników. Władysław Taczanowski w liście z 2 czerwca 1870, do Antoniego Wagi, pisał: „Wdzięczny jestem za zrobienie starań w Towarzystwie Entomologicznym, lecz na ten raz nie mogę już korzystać bo pająki gujańskie będą drukowane w Petersburgu³, a natomiast może sybirskie lub algierskie ujrzą świat w Paryżu- lecz już zapewne nie w tym roku, bo wątpię nawet, abym mógł wykończyć gujańskie” (KOWALSKA *et al.* 1964).

W pismach Towarzystwa, a zwłaszcza w *Annales de la Société entomologique de France* Waga publikował opisy gatunkowe i rodzajowe. Zanim powstały inne wyspecjalizowane naukowe organizacje zoologiczne Francuskie Towarzystwo Entomologiczne interesowało się także pajęczakami, wijami i skorupiakami. Polski uczoney prowadził i ogłaszał badania dotyczące wszystkich tych grup. Wśród opisów owadów zacytować można zawierający także informacje na temat występowania w okolicach Warszawy i ekologii *Achorutes bielaniensis*⁴ (WAGA 1842a), *Anisoplia theicola*⁵, chińskiego gatunku zawleczonego do Warszawy wraz z importowaną herbartą (WAGA 1842c), rodzajów *Diraphia* wraz z gatunkiem *Diraphia limbata*⁶ (WAGA 1842d), *Adapsilia* wraz z gatunkiem *Adapsilia coarctata* (WAGA 1842e); skorupiaków *Branchipus torvicornis*⁷ (WAGA 1842b), *Philoscia notata*⁸ (WAGA 1857); wijów *Gervaisia costata*⁹ (WAGA 1857). W *Annales* Waga opublikował pionierskie badania paleontologicznie opisując w kawałku bursztynu znalezionym nad Bałtykiem w okolicach Gdańska w 1881 roku przez Ksawerego Branickiego „początkującego entomologa” nowy gatunek jelonkowatego *Paleognathus succini* (WAGA 1883). Bursztyn został omówiony przez Wagę na posiedzeniu Towarzystwa 13 grudnia 1882 roku. Owady odnajdywane w bursztyrach kilkakrotnie pojawiały się w związku z polskim zoologiem:

Pan J. Bigot pokazuje wspaniałą kawalek bursztynu, który zawdzięcza szczodrości naszego uczonego kolegi Pana Wagi. Ten piękny okaz oprócz wielu owadów z różnych rzędów zawiera zawiea około dziesięciu Diptera, które wydają się należeć do rzędów Culex i Cecidomyja, są nie oznaczone i położone są wśród resztek roślinnych.

Waga był zaprzyjaźniony z wieloma francuskimi zoologami. Wielokrotnie ofiarowywał im swoje okazy. Pośredniczył także w wymianie lub sprzedaży okazów znajdujących przez innych polskich przyrodników m.in. Ludwika Młokosiewicza z Persji i Kaukazu czy też

który zgromadził piękną kolekcję krajowych owadów, w której na uwagę zasługuje zbiór, najbardziej kompletny jak to tylko było możliwe, pajęczaków w alkoholu, wijów i mikroskopijnych chrząszczy. Zapowiada, że Pan Waga jest w trakcie pracy nad monografią wijów Polski” (*Annales de la Société entomologique de France* t. 5 z 1836 roku s. XXIII).

² Na łamach *Annales de la Société Entomologique de France* (ANONIM 1879), Bourgeois opisał pochodzący z dzisiejszej Białorusi poświęcony Wańkowiczowi gatunek *Eros wankowiczi* BOURGEOIS, 1879, obecnie synonim *Xylobanellus erythropterus* (BAUDI, 1871), w piśmie odnotowano także śmierć polskiego entomologa (ANONIM 1885).

³ Chodzi o monografię *Les Araneides de la Guyane française* opublikowaną w 1872 roku w ósmym tomie *Horae Societatis Entomologicae Rossicae, variis sermonibus in Rossia usitatis editae*.

⁴ Obecnie synonim *Tetrodontophora bielaniensis* (WAGA, 1842).

⁵ Obecnie synonim *Anomala dalmanni* (GYLLENHAL, 1817).

⁶ Obecnie synonim *Livia limbata* (WAGA, 1842).

⁷ Obecnie synonim *Streptocephalus torvicornis* (WAGA, 1842).

⁸ Obecnie synonim *Hyloniscus riparius* (C.KOCH, 1838).

⁹ Obecnie synonim *Trachysphaera costata* (WAGA, 1857).

Stanisława i Konstantego Rembielińskich z Indii i z Afryki. Historia okazów Wagi pojawia się wielokrotnie w *Annales de la Société entomologique de France*.

Na posiedzeniu Towarzystwa z 1 lutego 1837 roku Victor Audoin¹⁰ wielokrotnie zabierał głos:

Pan Audoin kończy swoje wystąpienie pokazując Towarzystwu małe skorupiaki z rodzaju Lyncaeus być może Lyncaeus brachyurus Mueller. Zostały mu przekazane przez Pana Wagę, wybitnego profesora historii naturalnej z Warszawy (ANONIM 1837).

Na posiedzeniu 9 sierpnia 1876 roku, Auguste Chevrolat (1779-1884) opisując *Liocleonus amoeus*¹¹ z zachodniego Kaukazu przypominał: „Zawdzięczam ten piękny gatunek szczodrości Profesora Wagi” (CHEVROLAT 1876). Chevrolat dostał od Wagi także *Bothynoderes lineiventris* forma *betavorus* z zachodniego Kaukazu i opisał *Isomerus wagrae* „jako świadectwo podziwu i uznania” (ANONIM 1876). Na posiedzeniu z 12 marca 1879 roku Jacques Bigot (1818-1893) prezentując swoje prace o egzotycznych muchówkach wspomina listę 40 gatunków zebranych w Persji, a zwłaszcza na wschodnich stokach Kaukazu, a „zebranych przez Pana Młokosiewicza, które zostały przekazane przez Pana Wagę”. Dwa z nich zadedykował polskiemu przyrodnikowi m.in. *Chrysops młokosiewicza* i *Alcimus wagrae*, (ANONIM 1879). Rok później opublikował ich listę (BIGOT 1880). Na podstawie okazu przesłanego przez Wagę Charles Aubé (1802-1869) opisał chrząszcza *Hydroporus polonicus*¹² (AUBÉ 1842a), dzięki kolejnym przesyłkom przez Wagę licznych okazów, opisany został także samiec tego gatunku (AUBÉ 1842b). Od Młokosiewicza z Kaukazu docierały owady należące do różnych rzędów. W trakcie zebrania w dniu 24 października 1860 roku, Victor Signoret (1816-1889) pokazał znaczną liczbę gatunków pluskwiaków z Polski i Kaukazu, przekazanych mu przez Wagę (ANONIM 1860a), okazy pluskwiaków trafiały do niego kilkakrotnie. Dzięki polskiemu uczonemu do Paryża trafiły także owady zebrane w Indiach i Sudanie przez Stanisława i Konstantego Rembielińskich. Chrząszcze zostały opisane przez Leona Fairmaire (1820-1906), wśród nich gatunek zadedykowany Wadze *Carabus wagrae*: „Widziałem tylko jedną samicę, pochodzącą z północy Indii gdzie została znaleziona przez Pana Stanisława Rembielińskiego została mi życzliwie przekazana przez Pana Profesora Wagę któremu go dedykuję w pamięci usług jakich nie przestaje oddawać entomologii” (FAIRMAIRE 1882). G. Campiomont (1812-1871), wojskowy oficer i farmaceuta, otrzymał od Wagi okaz *Phytonomus isabellinus* (CAMPIONMONT 1868), pochodzący prawdopodobnie z wyprawy do Algierii.

Na łamach pism Francuskiego Towarzystwa Entomologicznego wielokrotnie powraca przyjaźń i wieloletnia współpraca Antoniego Wagi z Eugènem Simonem (1848-1924), wybitnym arachnologiem, który z jednej strony opisywał okazy pajaków, a z drugiej pomagał w oznaczaniu pajęczaków Warszawskiego Gabinetu Zoologicznego. Zaprzyjaźniony był także z Władysławem Taczanowskim, który w listach do Wagi martwił się o jego los w czasie wojny francusko-pruskiej (KOWALSKA *et al.* 1964). W pracach Simona częste są uwagi podobne do tej umieszczonej w opisie *Cercidia pachyderma*: „Gatunek ten, być może najokazalszy europejski Epeiridae był znaleziony na Ukrainie przez profesora Wagę, który podarował mi go” (SIMON 1873), czy *Marpissus longiusculus*: „Gatunek ten stanowi część kolekcji profesora Wagi, znaleziony był na Ukrainie”; *Attus luteo-fasciatus*: „Znalazłem

¹⁰ Adouinowi bardzo zależało na kontaktach z polskimi przyrodnikami. W swoich zapiskach odnotował spotkanie w czasie studiów w Paryżu z dwoma polskimi mineralogami prosił ich o kontakt z polskimi entomologami (AUDOIN 1958).

¹¹ Obecnie synonim *Liocleonus clathratus* (OLIVIER, 1807).

¹² Obecnie *Hygrotus polonicus* (AUBÉ, 1842).

w kolekcji Profesora Wagi dorosłego samca co pozwala mi na dorzucenie kilku linijek do jego opisu”; *Heliophanus minutissimus*: „Ten dziwny gatunek był odkryty na Krymie przez profesora Wagę” czy też przy gatunkach zadedykowanych polskiem przyrodnikiem *Attus taczanowskii*: „samiec jedyny jakiego znam pochodzi z Warszawy i był mi подарowany przez Pana Prof. Wagę. Prawdopodobnie istnieją ciemniejsze odmiany”; *Attus waga*: „Panowie Taczanowski i Waga przekazali mi okazy z Kijowa, Ukrainy i Krymu”; *Heliophanus Karpinskii*¹³: „cechy na których oparłem opis tego gatunku nie są ani wysarczająco ważne ani stałe aby utrzymać status tego gatunku, przekonałem się o tym przez porównanie licznych okazów z kolekcji Pana Profesora Wagi” (SIMON 1871). Simon opisał szereg pajaków z Algierii, także tych zebranych przez polską wyprawę: *Sparssus letourneux* (gatunek odkryty koło Biskry przez Wagę) i polskiemu uczonemu zadedykował gatunek *Cebrenis waga*, który odkrył go w prowincji Constantine (SIMON 1874). Uwagi zawarte w opisach Simona pozwalają także na lepsze poznanie naukowej biografii Antoniego Wagi m.in. współpracy z angielskim przyrodnikiem Johnem Traherne Moggridgem (1842-1874), który prowadził badania botaniczne i arachnologiczne na południu Francji, gdzie próbował leczyć swoją gruźlicę: „Pan profesor Waga który spotkał się w Menton z Panem Moggridge i któremu pomagał w badaniach był łaskawy pokazać mi typy trzech *Nemesia* które otrzymał od samego autora. Mogłem porównać je z opisanymi przez mnie gatunkami” (ANONIM 1873a). Uwagi Simona są cenne także dla poznania mało znanych badań przyrodniczych Wagi na Sycylii, wspominał on na temat pracy o nowych gatunkach pajaków południa Europy *Aranéides nouveaux du midi de l'Europe* „od czasu gdy wydrukowałem te linie Pan Profesor Waga przekazał mi do oznaczenia liczne pajaki z Sycylii”(ANONIM 1873b).

Połowa dziewiętnastego wieku jest w naukach przyrodniczych nie tylko okresem intensywnego rozwoju taksonomii ale i biogeografii, okresem w którym starano się poznać zasięgi występowania poszczególnych gatunków. Antoni Waga często dostarczał informacje na temat ich występowania w Polsce. Jego informacjom zawdzięczamy m.in. drugie w Europie stwierdzenie występowania *Platylus audouinii* (GERVAIS, 1836) (LUCAS 1843); obserwacje iż *Polyzonium germanicum* BRANDT, 1837 licznie występuje w okolicach Warszawy (ANONIM 1848); opisany przez Wagę gatunek *Diraphia limbata* występuje w dużych koloniach w okolicach Warszawy, a osobniki tego gatunku skaczą, ale nie latają (AMYOT 1847); odnotował masowe pojawy w 1875 roku w okolicach Warszawy *Chlorops laeta* (ANONIM 1875).

Wagę interesowała także etologia i prowadził nie tylko obserwacje, ale i doświadczenia hodowlane:

Pan doktor Aubé czyta fragment listu Pana Wagi, w którym nasz uczony kolega przekazuje kilka szczegółów na temat obyczajów Rhyzodes europaeus¹⁴ którego znalazł w obfitości w okolicach Warszawy i którego mógł studiować. Rhyzodes europaeus w swojej formie doskonałej drąży korzenie starych pni topoli czarnej i białej, drzew które rosną w obfitości nad brzegami Wisły, znajduje się często w korzeniach zagłębionych w glebie na głębokości ponad jednego sążnia. Wykonuje on bardzo niewiele ruchów i można trzymać go żywego, zamkniętego w butelce przez okres jednego lub dwóch miesięcy w okresie letnim (ANONIM 1841).

Jest to informacja o tyle interesująca, iż obecnie zagłębek bruzdkowany traktowany jest jako gatunek bardzo rzadki, związany z lasami reliktowymi.

¹³ Gatunek dedykowany Aleksandrowi Karpińskiemu (1836-1887), zoologowi, profesorowi gimnazjalnemu z Warszawy oraz Szkoły Weterynaryjnej, a następnie w Instytucie Gospodarki Wiejskiej i Leśnej w Puławach, który подарował swoje zbiory pajęczaków Warszawskiemu Gabinetowi Zoologicznemu.

¹⁴ Obecnie synonim *Rhyzodes sulcatus* (FABRICIUS, 1787).

Jules Bourgeois (1847-1911), przypomniał, że to Waga jako pierwszy opisał cechy płciowe, rozmnażanie i larwy chrząszczy *Lampyrus noctiluca* (LINNAEUS, 1758) i *Lamprohiza splendidula* (LINNAEUS, 1767) (ANONIM 1889.). Jako jeden z pierwszych przyrodników Waga przekazał informacje na temat zachowań, hodowli i linienia krocionogów (LUCAS 1840).

Na zebraniu z 28 października 1857 roku Waga odczytał notę informującą o złapaniu przez niego w lesie bukowym w okolicach Częstochowy w siatce na owady ryjówki aksamitnej i znalezieniu na niej *Leptinus testaceus* MÜLLER, 1817 (ANONIM 1857). Na posiedzeniach Francuskiego Towarzystwa Entomologicznego wielokrotnie wracano do obserwacji Wagi i pytania, czy gatunek ten jest pasożytem ryjówek, czy jedynie żyje w norach tego ssaka? (ANONIM 1862, FAUVEL 1863).

Owady powodujące szkody w rolnictwie z oczywistych względów stanowiły ważny temat prac i dyskusji Francuskiego Towarzystwa Entomologicznego. Warto przytoczyć raport na temat szarańczy przedstawiony osobiście przez Wagę na posiedzeniu 24 października 1860. Odczytaniu referatu towarzyszył pokaz okazów w alkoholu (ANONIM 1860):

Tego roku (1860) migracje wędrującej szarańczy (Pachylus migratorius¹⁵ FISCH.) wtargnęły do kilku południowych części Królestwa Polskiego. W końcu tego lata dotarły pierwsze informacje o wędrownkach szarańczy zagrażających Besarabii, Podolu i Wołyniowi, wkrótce potem dowiedzieliśmy się w Warszawie, iż chmury tych owadów dotarły do Galicji Wschodniej, a nawet do Królestwa Polskiego. Pierwsze oficjalne raporty o znaczących ilościach szarańczy w okolicach Lublina noszą datę 10 września. W tym czasie można było natrafić, nawet w okolicach Warszawy, na każdym hektarze ziemi, na wiele okazów wędrownej szarańczy podczas gdy w poprzednich latach można było znaleźć zaledwie kilka osobników na włóce (20 ha). Główna część armii szarańczy zatrzymała się w okolicach Hrubieszowa (gubernia lubelska), niedaleko austriackiej granicy lecz zastawszy pola już uprzątnięte owady nie mogły wyrządzić wielu szkód, niszczyły jedynie ogrody i łąki. Jednakże w Galicji, gdzie owady te dotarły wcześniej, były jeszcze pola, które przez nie ucierpiały. Przed zachodem słońca szarańcza opuszcza pola aby spędzić noc na krzewach, na skraju lasów gdzie owady te pozostają całkowicie nieruchome do wschodu słońca. To wtedy ludzie uzbrojeni w narzędzia do niszczenia jak gałęzie drzew, łopaty, motyki i worki, miażdżą ogromną ich ilość. Najpierw zakopywano nieżywe ale administracja miała problem z kontrolą tych działań i nakazała zbieranie szarańczy do worków. W oficjalnych raportach wysłanych administracji centralnej mówi się, że dziennie przesyłano nawet 500 worów zabitych lub okaleczonych owadów. Na podstawie tego można ocenić jak wielką ilość szarańczy można zniszczyć ręką rolnika. Ideę o ich ilości oddaje raport z Galicji gdzie oddelegowany naprędce urzędnik znalazłszy się w dwóch dzielnicach aby zapobiec tej pladze nakazał chłopom dostarczenie ich korca (180 l.) na każde ognisko. W ciągu dwudziestu sześciu dni dostarczono mu ponad 800 korców (102400 litrów). Inny oficjalny raport podaje, że w jednej gminie (Rogoźno) polując na szarańczę w ciągu sześciu dni z pomocą 2530 ludzi zniszczono 200 korców. W tym samym raporcie dodano ogólny szacunek o tym ile zniszczono w czterech gminach, w sumie 550 korców szarańczy i 40 garnców ich jajek (garniec jest równy czterem litrom). W dodatku oficjalna depesza informuje, że rząd austriacki nakazał aby zniszczyć szarańczę, dostarczenie ich korca pod karą jednego florena (2 franki) grzywny. W rezultacie pechowi chłopci przekraczali granicę Królestwa Polskiego aby tanio kupić szarańczę tam zebraną. Centralna administracja z Warszawy wysłała władzom terenowym drukowaną instrukcję przynajmniej 5 kopiejek (16 2/2 cent.) za każdy garniec jaj. W cesarstwie rosyjskim przeznaczono ze skarbu państwa kwotę 100 tysięcy rubli na niszczenie szarańczy.

¹⁵ Aktualnie synonim *Locusta migratoria* (LINNAEUS, 1758).

Niszcząc tego lata szarańczę w Polsce jesteśmy przekonani, że na polach na których zniszczono ją prawie całkowicie pojawiają się nowe hordy, które trzeba niszczyć na nowo i że owady te preferują zwłaszcza miejsca gdzie uprzednio były zniszczone, a zwłaszcza zwęglone miejsca gdzie ich towarzysze zginęli w płomieniach.

Na zebraniu z 28 października 1857 roku, Waga przedstawił nie tylko notatkę o *Leptinus testaceus*, ale także szereg informacji o szkodnikach upraw w Polsce, pladze owada, którego oznaczył jako *Jassus sexnotatus*, szkodnika owsa i jęczmienia, który zniszczył uprawy w 1846 roku i gąsienicy *Agrotis tritici*, szkodnika pszenicy, oraz gąsienicy żerującej na ziemniakach na polach w okolicach Płocka, którą po hodowli oznaczył jako *Noctua gilvago* (ANONIM 1857).

Na zebraniu Towarzystwa odnotowano śmierć Antoniego Wagi:

Pan sekretarz [Paul Mabile (1835-1923)] oznajmia śmierć, w wieku 91 lat, Pana Wagi, dawnego profesora historii naturalnej z Warszawy. Należał on do Francuskiego Towarzystwa Entomologicznego poczynszy od 1836 roku. A. Waga opublikował pewną ilość interesujących not o owadach i skorupiakach, a jego obserwacje wijów są pierwszymi, które pozwoliły na poznanie dziwnego rozwoju krocionogów właściwych (ANONIM 1890).

PIŚMIENNICTWO

- AMYOT M. 1847. Entomologie Française. Rhynchotes. *Annales de la Société Entomologique de France* 5: 453–503.
- ANONIM 1836. Séance du 3 août 1836. *Annales de la Société Entomologique de France* 5: XLIV–XLIX.
- ANONIM 1837. Séance du 1 février 1837. *Annales de la Société Entomologique de France* 6: IX–XII.
- ANONIM 1841. Séance du 3 mars 1841. *Annales de la Société Entomologique de France* 10: IV–VI.
- ANONIM 1848. Séance du 27 septembre 1848. *Annales de la Société Entomologique de France* 2(6): LV–LX.
- ANONIM 1857. Séance du 28 octobre 1857. *Annales de la Société Entomologique de France* 3(5): CXII–CXXII.
- ANONIM, 1860. Séance du 24 octobre 1860. *Annales de la Société Entomologique de France* 8: LXXXVII–XCII.
- ANONIM 1862. Séance du 26 octobre 1860. *Annales de la Société Entomologique de France* 4(2): XII.
- ANONIM 1873a. Séance du 25 juin 1873. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(3): CXVII–CI.
- ANONIM 1873b. Séance du 28 mai 1873. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(3): XCII–CV.
- ANONIM 1874. Séance du 25 mars 1874. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(4): LXI–LXVI.
- ANONIM 1875. Séance du 24 novembre 1875. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(5): CXCIX–CCVII.
- ANONIM 1876. Séance du 26 juillet 1876. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(9): CXLII–CXV.
- ANONIM 1879. Séance du 12 mars 1879. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(6): XXXVII–XLIII.
- ANONIM 1885. Séance du 23 septembre 1885. *Annales de la Société Entomologique de France* 6(5): CLIII–CLXXII.
- ANONIM 1889. Séance du 12 juin 1889. *Annales de la Société Entomologique de France* 6(9): CXIII–CXXIV.
- ANONIM 1890. Séance du 10 décembre 1890. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(6, 10): CCX–CCXVII.
- AUDOIN J.V. 1958 (Theorides J. Ed.). Journal d'un étudiant en médecine et en sciences à Paris sous la Restauration (1817-1818), Paris: 125 pp.
- BIGOT J.M.F. 1880. Diptères nouveaux et peu connus. Quelques diptères de Perse et du Caucase. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(10): 139–154.
- CAMPIOMONT G. 1868. Révision de la tribu des Hypérides, Lacordaire et en particulier les genres *Hypera* GERM., *Limnobia* SCHÖNH., *Coniatus* (GERM.) SCHÖNH. Renfermant la description de plusieurs genres nouveaux et de 85 espèces nouvelles. *Annales de la Société Entomologique de France* 4(8): 73–286.
- CHEVROLAT A. 1876. Cléonides nouveaux (Suite). *Bulletin de la Société Entomologique de France* 1: 183–184.
- FAIRMAIRE L. 1882. Notes sur quelques Coléoptères du Soudan et de l'Inde boréale recueillis par MM. Stanislas et Constantin Rembielinski. *Annales de la Société Entomologique de France* 6(2): 65–68.
- FAUVEL A. 1863. Remarques sur le *Leptinus testaceus*. *Bulletin de la Société Entomologique de France* 4(3): 160.
- GOUILLARD J. 2004. Histoire des entomologistes français (1750-1950). Boubée, Paris: 287 pp.
- KOWALSKA K., MROCKOWSKA A., ZIELIŃSKA B. 1964. Władysław Taczanowski Listy do Antoniego Wagi Konstantego Branickiego i Benedykta Dybowskiiego. *Memorabilia Zoologica* 12, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków: 317 pp.
- LUCAS M.H. 1840. Description et figure d'une nouvelle espèce de lule trouvée dans les environs de Paris. *Annales de la Société Entomologique de France* 9: 55–58.
- LUCAS M.H. 1843. Sur un nouveau genre de classe des Myriapodes appartenant à la famille des Iulites. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(3): 43–53.

- SIMON E. 1871 Révision des espèces Attidae. Supplement à la monographie des Attides (Attidae SUND.). *Annales de la Société Entomologique de France* 5(1): 125–230.
- SIMON E. 1873. Descriptions de quelques espèces nouvelles pour la faune européenne. *Annales de la Société Entomologique de France* 11: 327–334.
- SIMON E. 1874 Révision des espèces européennes de la famille des Sparssidae. *Annales de la Société Entomologique de France* 5(4): 243–279.
- WAGA. A. 1842a. Description d'un insecte aptère qui se trouve en quantité aux environs de Varsovie. *Annales de la Société Entomologique de France* 11: 264–272.
- WAGA. A. 1842b. Nouvelle espèce de Crustacé du genre des Brachipes. *Annales de la Société Entomologique de France* 11: 261–263.
- WAGA. A. 1842c. Description d'un insecte coléoptère indigène de Chine trouvé dans le thé de commerce. *Annales de la Société Entomologique de France* 11: 273–274.
- WAGA. A. 1842d. Diraphia. Novum insectorum genus liviae proximum (Aphidii, Homoptera). *Annales de la Société Entomologique de France* 11: 275–248.
- WAGA. A. 1842e. Adapsilia. Genre des diptères appartenant à la sous-tribu Dolichocères de Macquart voisin de Sepedon et Tetanocera. *Annales de la Société Entomologique de France* 11: 279–282.
- WAGA. A. 1857. Description d'une nouvelle espèce européenne de crustacée *Philoscia Notata* et d'un nouveau myriapode *Gervaisia Costata*. *Annales de la Société Entomologique de France* 3(5): 827–832.
- WAGA. A. 1883. Note sur un Lucanide incrusté dans le Succin (*Paleognathus Leuthner succini* WAGA.). *Annales de la Société Entomologique de France* 6(3): 191–194.

Accepted: 19 January 2024; published: 24 January 2024

Licensed under a Creative Commons Attribution License <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>